

E

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

30 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2004

267

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΡΦΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΕΜΨΥΧΩΣΗ

**ΤΡΑΠΕΖΑ
ΠΕΙΡΑΙΩΣ**

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

1. Παράσταση των Ελευσινίων μυστηρίων σε πήλινο πίνακα (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).
2. Ύμνος στον Απόλλωνα (2ος αιώνας π.Χ.) χαραγμένος στον τοίχο του θησαυρού των Αθηναίων στους Δελφούς.
3. Ελεύθερνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Συλλογή Αγγείων 635), φωτ. Σ.Ν. Στουρνάρας

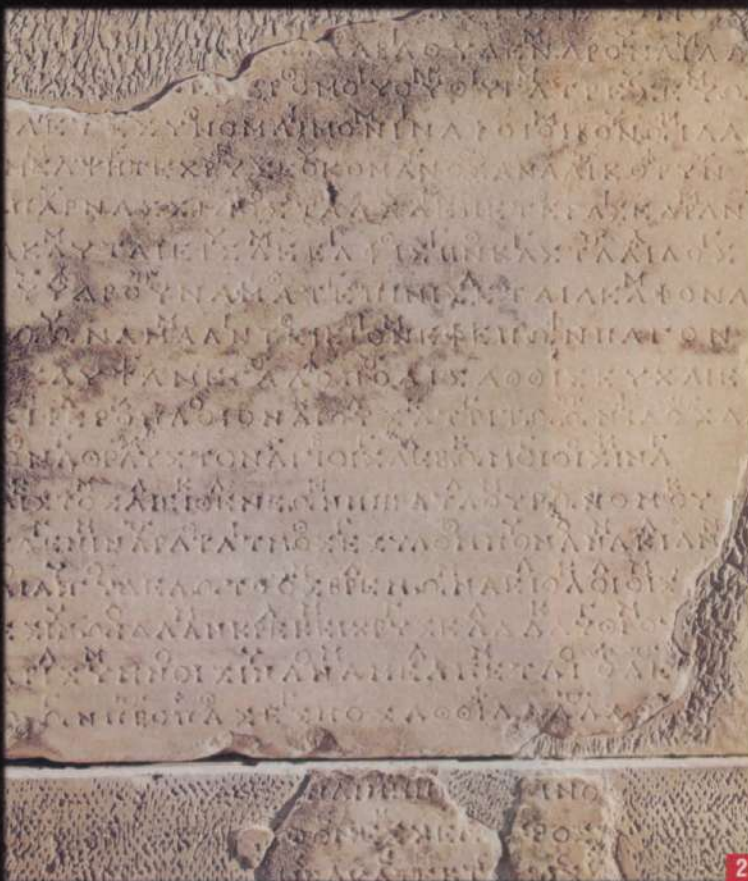

ΒΑΚΧΙΚΑ ΕΛΑΣΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Η

Του **ΓΙΑΝΝΗ Ζ. ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΥ**
επίκουρου καθηγητή
Πανεπιστημίου Κρήτης

Κρήτη, λόγω της γεωγραφικής της θέσης στο κέντρο της ανατολικής Μεσογείου, ήδη από τη Μινωική εποχή δέχθηκε αναπόφευκτα ποικίλες επιδράσεις και μάλιστα λατρευτικές από τη Μέση Ανατολή και την Αίγυπτο, ενώ η ίδια μάλλον επηρέασε καθοριστικά τις λατρευτικές συνήθειες της ηπειρωτικής Ελλάδας.¹ Από την αρχαϊκή κιόλας εποχή (6ος αιώνας π.Χ.) οι Κρητικοί εμφανίζονται να κατέχουν ιδιαίτερες γνώσεις τις οποίες διαδίδουν στην ηπειρωτική Ελλάδα, ιδιαίτερα στους τομείς της λατρείας, της μαντείας, των καθαρμών και των μυστηριακών τελετών, τομείς στους οποίους κάθε κοινωνία αποδεικνύεται και' εξοχόν συντηρητική. Αυτό μαρτυρούν ο *Ομηρικός Ύμνος στον Απόλλωνα* (στίχοι 388-544), όπου οι πρώτοι ιερείς του μαντείου των Δελφών είναι Κρήτες, αλλά και ο *Ομηρικός Ύμνος στη Δήμητρα* (στ. 118-144), όπου η θεά επιλέγει την Κρήτη ως τόπο καταγωγής της, όταν μεταμφιέζεται σε θνητή γυναίκα για να αναζητήσει τη χαμένη κόρη της Περσεφόνη, και αργότερα διδάσκει τα μυστήριά της στα οποία όποιος θνητός μετέχει χαρακτηρίζεται *όλβιος* (στ. 470-482). Επί πλέον, σύμφωνα με μία από τις μυθολογικές παραδόσεις, ο **Καρμάνωρ** στην Τάρρα της Κρήτης (σημερινή Αγία Ρουμέλη) καθαιρεί τον Απόλλωνα από το μίasma της δολοφονίας της δράκαινας στους Δελφούς, ενώ, περίπου το 670 π.Χ., ο **Θαλήτας** από τη Γόρτυνα καλείται, σύμφωνα με εντολή των Δελφών, στη Σπάρτη για να τη γιατρέψει και να την απαλλάξει από λοιμό, πράγμα που επιτυγχάνει με τη μουσική του, και μάλιστα με τους παι-

2

άνες. Στο τέλος του 7ου ή στην αρχή του 6ου αιώνα π.Χ. ένας άλλος Κρητικός, ο **Επιμενίδης**, μάντης και ιερέας του Δία και της Ρέας, τον οποίο μερικοί (ανάμεσά τους και ο **Διογένης Λαέρτιος** 1.13) κατέτασσαν ως τον έβδομο των επτά σοφών, μετακαλείται από τους Αθηναίους για να καθάρει την Αθήνα από λοιμό, το αποκαλούμενο *Κυλώνειο άγος*, που προκάλεσαν οι Αλκρεωνίδες.

Οι αρχαιολογικές και επιγραφικές ενδείξεις για τη λατρεία του Απόλλωνα, της Δήμητρας και του ▶

3

4. Ο τόπος τέλεσης των Καβειρίων μυστηρίων

Διά στην Κρήτη παρουσιάζουν αντιστοιχίες με τη λατρεία των θεών αυτών στην υπόλοιπη Ελλάδα, αλλά παρουσιάζουν και τοπικές ιδιαιτερότητες, κυρίως ως προς το μυστηριακό τους χαρακτήρα. Κατ' εξοχήν ιδιαιτερότητα της Κρήτης αποτελούν επίσης οι λατρείες της Ευρώπης, της Ειλειθυίας, της Λητούς, της Δίκτυννας και της Βριτομάρπεως (Βριτομάρτεως), της Αριάδνης, του Μίνωα, του Ασκληπιού, του Υακίνθου και του Βέλχανου. Οι ίδιοι οι Κρήτες, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διόδωρου Σικελιώτη (5.77.3-4), του ιστορικού του δεύτερου μισού του 1ου αιώνα π.Χ., του οποίου όμως η αξιοπιστία ελέγχεται, πίστευαν ότι όλοι οι θεοί και οι λατρείες τους μεταφέρθηκαν στις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές από την Κρήτη. Αδιαφιλονίκητη μαρτυρία του γεγονότος αυτού, σύμφωνα πάντα με τον Διόδωρο, θεωρούσαν οι Κρήτες τη διάδοση των μυστηρίων της Δήμητρας στην Ελευσίνα, των μυστηρίων των Καβείρων στη Σαμοθράκη και των

Οι μυστηριακές τελετές τις οποίες αναφέρουν οι Κρήτες εκφράζουν μια διαφορετική αντίληψη για τα μετά θάνατον

μυστηρίων της Θράκης, από όπου τα διέδωσε ο Ορφέας, τα οποία, ενώ στις περιοχές αυτές τελούνται μυστικά, στην Κνωσό της Κρήτης τελούνται φανερά και όποιος επιθυμεί γνωρίζει το περιεχόμενό τους, αφού τίποτα δεν απαγορεύεται να κοινοποιηθεί.

Αυτές οι τρεις μυστηριακές τελετές τις οποίες αναφέρουν οι Κρήτες πρωτοεμφανίζονται στον ελληνικό χώρο τον 6ο αιώνα π.Χ., και εκφράζουν μια αντίληψη για τα μετά θάνατον διαφορετική από αυτή που συναντάμε στα λογοτεχνικά κείμενα του **Ομήρου**, του **Ησιόδου** και των Λυρικών και Χορικών ποιητών της αρχαϊκής εποχής, αφού επαγγέλλονται την εξάλειψη του φόβου του θανάτου και τη μετά θάνατον αναγέννηση του νεκρού μύστη. Τα μέχρι στιγμής δημοσιευμένα ενεπίγραφα ελάσματα προέρχονται από τάφους της Ιταλίας, της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Πελοποννήσου, της Λέσβου και της Κρήτης και χρονολογούνται από τον 5ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον 1ο αι. μ.Χ. Μολονότι τα ενεπίγραφα ελάσματα έχουν βρεθεί σε περιοχές γεωγραφικά απομακρυσμένες μεταξύ τους και η έκταση των κειμένων ποικίλλει, ωστόσο οι εντυπωσιακές τους ομοιότητες οδηγούν στο βέβαιο συμπέρασμα ότι όλα έχουν κοινό σημείο αναφοράς και αποτελούν ομάδες μιας συγκεκριμένης

νης μυστηριακής λατρείας.

Ειδικότερα, τα εννέα ενεπίγραφα χρυσά ελάσματα της Κρήτης μαρτυρούν την ύπαρξη μιας μυστηριακής λατρείας βακχικών-διονυσιακών αντιλήψεων στην ευρύτερη περιοχή βόρεια του Ιδαίου Αντρου, περιοχή μάλλον υπό την άμεση κυριαρχία της Ελεούθερνας. Από τα εννέα ελάσματα το κείμενο των δύο αποτελεί χαιρετισμό του μύστη στον Πλούτωνα και την Περσεφόνη: *Πλούτωνι καὶ Φερσεπόνοι χαίρειν καὶ Πλούτωνι Φερσεφόνη*, ενώ το κείμενο των επτά ελασμάτων είναι το ίδιο:

δίψαι αὐτος ἐγὼ καὶ ἀπόλλυμαι, ἀλλὰ πιέ<μ> μοι κράνας αἰειρώω ἐπὶ δεξιᾷ, τῇ κυφάριζος.

Τίς δ' ἔξι; πῶ δ' ἔξι; Γᾶς υἱός ἡμι καὶ Ὠρανῶ ἀστερόεντος.

Ἀπό τῆ δίψα στέγνωσα καὶ χάνομαι. (Δώστε) μου ὅμως να πιω

ἀπό τὴν ἀσταμάτητη πηγὴ στα δεξιᾷ, ὅπου(;) τὸ κυπαρίσσι.

–Ποιος εἶσαι; Ποια ἡ γενιά σου; –Εἶμαι γιος τῆς Γῆς καὶ τοῦ ἐναστρου Οὐρανοῦ.

Στο κείμενο αυτό παρουσιάζονται δύο μοτίβα: α) η θανατηφόρα δίψα του νεκρού μύστη και η προτροπή να πει από την αέναη κρήνη, όπου και το κυπαρίσσι. Και β) ένας πολύ σύντομος αναγνωριστικός διάλογος ανάμεσα στο νεκρό μύστη και μάλλον τους φύλακες της πηγής ή της εισόδου για τον Κάτω Κόσμο, κατά τον οποίο ο μύστης απαντά στις ερωτήσεις *ποιος εἶσαι καὶ ποιοι οἱ γονεῖς σου*, με τη στερεότυπη φράση: *εἶμαι γιος τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ*, χωρίς να αποκαλύπτει το όνομά του. Το συνοπτικό αυτό κείμενο φαίνεται ακατανόητο και αποκτά νόημα μόνον αν συγκριθεί με τα άλλα παρόμοια, αλλά μεγαλύτερα κείμενα από την Ιταλία και τη Θεσσαλία, των οποίων ουσιαστικά αποτελεί μία σύνοψη, και όπου οι ίδιες λέξεις, αλλά κυρίως τα ίδια μοτίβα επαναλαμβάνονται.

Αν υπήρχαν μόνον αυτά τα χρυσά ελάσματα, τα προβλήματα ερμηνείας τους δεν θα ήταν ιδιαίτερα περιπλοκά. Υπάρχουν τουλάχιστον δύο επί πλέον

5. Ο Κρητικός μάντης και ιερέας του Δία, Επιμενίδης, σε αναγεννησιακή χαλκογραφία

μαρτυρίες, η μία σύγχρονη των ελασμάτων και η άλλη προγενέστερη, οι οποίες αναφέρονται σε μυστηριακές λατρείες στην ευρύτερη περιοχή απ' όπου προέρχονται και τα ελάσματα. Το πρώτο κείμενο χρονολογείται στο 438 π.Χ., αφού πρόκειται για την αρχή από την Πάροδο της τραγωδίας *Κρήτες* του **Ευριπίδη**, την πρώτη της τετραλογίας από την οποία σώζεται ολόκληρη μόνο η *Αλκπστις* (έκδοση: απ. 1 Diggle = Porphyrius, *de abstinētia* 4.19):

*[ἀλλ' ὦ Κρηῆτες, Ἴδης τέκνα]
Φοινοκογενοῦς τέκνον Ἐυρώπης
καὶ τοῦ μεγάλου Ζηνός, ἀνάσσων*

6. Σφακάκι, Μουσείο Ρεθύμνου (Μετάλλινα 896), φωτ. Σ. Αλεξάνδρου

7. Ελεύθερα,
Εθνικό
Αρχαιολογικό
Μουσείο
(Συλλογή Αγγείων
632), φωτ. Σ.Ν.
Στουρνάρας

Κρήτης εκατομπολιέθρου,
ἤκω ζαθέους ναούς προλιπών,
5 οὔς αὐθιγενῆς στεγανούς παρέχει
τιμηθεῖσα δοκοὺς Χαλύβω πελέκει
καὶ ταυροδέτωι κόλληι κραθεῖσ'
ἀτρεκεῖς ἄρμους κυπάρισσος.
ἀγνὸν δὲ βίον τείνομεν ἔξ οὗ
10 Διὸς Ἰδαίου μύστης γενόμην
καὶ νυκτιπόλου Ζαγρέως βούτης
τὰς ὠμοφάγους δαΐτας τελέσας,
Μητροῖ τ' Ὀρείαι δάδας ἀνασχὼν
μετὰ Κουρήτων
15 βᾶκχος ἐκλήθην ὀσιωθείς.
πάλλευκα δ' ἔχων εἴματα φεύγω
γένεσιν τε βροτῶν καὶ νεκροθήκας
< > οὐ χριμπτόμενος
τὴν τ' ἐμψύχων
20 βρῶσιν ἔδεστών πεφύλαγμαι.
(Μίνωα), γιε της Ευρώπης της κόρης του
Φοίνικα
καὶ του μεγάλου Δία, Βασιλιά
της Κρήτης με τις εκατό πόλεις,
ἔκω ἔρθει ἀφήνοντας τον πανίερο ναό
τον οποίο σκεπάζει ντόπιο κυπάρισσι
που κόπηκε σε δοκάρια με τσεκούρι
ἀπὸ τους Χάλυβες

καὶ δέθηκε με κόλλα “ταύρου” σε τέλειους
αρμούς.
Περνάω τη ζωή μου με αγνότητα ἀπὸ τότε που
ἔγινα μύστης του Δία τη Ἰδης
καὶ Βοσκός του Ζαγρέα που τριγυρνᾶ τη νύχτα
καὶ που εκπλήρωσα τη γιορτὴ της ὠμοφαγίας
καὶ σήκωσα ψηλά τις δάδες γιὰ τη Μητέρα
των Βουνῶν
με τους Κουρήτες
καὶ ὀσιος πια ονομάστηκε Βάκχος.
Φορώντας κατὰλευκα ρούχα ἀποφεύγω
καὶ τις γεννήσεις των θνητῶν καὶ τις θήκες των
νεκρῶν νὰ πλησιάσω
καὶ προσέχω νὰ μὴν τρώω ζωντανές τροφές.

Στο ἀπόσπασμα αὐτὸ της Παρόδου ὁ χορὸς
των Κρητῶν προσφωνῶντας τὸν Μίνωα ἀ-
ναφέρεται στους ναοὺς τοὺς οἱοὺς ἀφίνει
πίσω του καὶ των οἱοῦν ἡ στέγη εἶναι κα-
τασκευασμένη ἀπὸ ξύλο κυπαρισσίου καὶ
οἱ ἀρμοὶ τοὺς συνταιριασμένοι με δέρμα ταύρου.
Στη συνέχεια ἀναφέρεται στὸν ἀγνὸ βίον (στ. 9) καὶ
στὴ θεϊκὴ τριάδα: Ἰδαῖο Δία, Ζαγρέα καὶ Ορεία
Μητέρα με τους Κορύβαντες (στ. 10-14), στῶν ο-
ποῦν τα μυστήρια μύθηκε καὶ ὀσιος πια ονομά-
στηκε Βάκχος (στ. 15).

Ἡ δευτέρη μαρτυρία, ἓνα ἐπιγράμμα στὴ Μεγά-

7

λη Μητέρα, τη Ρέα, προέρχεται από τη Φαιστό και τοποθετείται, όπως και τα περισσότερα χρυσά ελάσματα, στο 2ο αιώνα π.Χ. (έκδοση: IC I.xxiii.3):

θαῦμα μέγ' ἀνθρώποις πάντων Μάτηρ
 προδίκνυτι
 τοῖς ὀσίοις κίνχηρηι καὶ οἱ γονέαν ὑπέχονται
 5 τοῖς δὲ παρεσβαίνονσι θῶν γένος ἀντία
 πρᾶτ<τ>ει.
 πάντες δ' εὐσεβίες τε καὶ εὐγλωθ<τ>οι πάριθ'
 ἄγνοι
 ἔνθεον ἐς Μεγάλας Ματρὸς ναόν, ἔνθεα δ'
 ἔργα

10 γνωσῆ[θ'] ἀθανάτας ἄξια τῷδε ναῶ.
 Ἡ Μητέρα πάντων φανερώνει στους ανθρώπους
 μέγα θαῦμα:
 στους οσίους δίνει να πιουν και αυτοί
 γνωρίζουν τη γενιά τους,
 σ' αυτούς όμως που παραβιάζουν τη θεϊκή τους
 καταγωγή πράττει τ' αντίθετα.
 Όλοι οι ευσεβείς και εύγλωττοι ελάτε με
 αγνότητα
 στον ένθεο ναό της Μεγάλης Μητέρας και θα
 γνωρίσετε τα ένθεα
 έργα που αξίζουν στην αθάνατη (θεά) αυτού
 εδώ του ναού.

Στο επιγράμμα αυτό γίνεται αναφορά σε οσίους, αγνούς και ευσεβείς ακολούθους, οι οποίοι μετά τη μύηση συνειδητοποιούν την καταγωγή τους και

γνωρίζουν τα ένθεα έργα που προσφέρει μέσω της μύησης η αθάνατη θεά.

Αναμφίβολα, και στα δύο αυτά κείμενα υπάρχουν υπαινιγμοί σε μυστηριακές λατρείες στην Ίδη και στη Φαιστό, των οποίων τα χαρακτηριστικά παρουσιάζουν ομοιότητες με τα κείμενα των ελασμάτων (η γνώση της θεϊκής καταγωγής μέσω της μύησης). Είναι επίσης γνωστό ότι ο Δίας της Κρήτης, και κυρίως ο Ιθαίος, έχει όλα εκείνα τα γνωρίσματα τα οποία εκτός Κρήτης φέρει ο θεός Διόνυσος, ενώ ένα από τα επίθετα του Δία, *Ασιέριος*, όνομα το οποίο φέρει και ο σύζυγος της Ευρώπης, εμφανίζεται και ως το νέο όνομα του μύστη του Διονύσου στο κείμενο από τα Φάρσαλα (έκδοση: SEG 23.410). Ακόμη και αν τα κείμενα των χρυσών ελασμάτων δεν σχετίζονται άμεσα με τις μυστηριακές αυτές λατρείες στην Ίδη ή στη Φαιστό, θα ήταν τουλάχιστο αξιοπερίεργο αυτές οι συγγενείς, ως προς τις αντιλήψεις για τη μεταθανάτια ζωή, ομάδες μυστών να μη δέχθηκαν αλληλεπιδράσεις, και μάλιστα όταν οι απαραίτες λατρειών όπως του Ιθαίου Δία και της Μεγάλης Μητέρας ανάγονται στη Μινωική εποχή και η διάρκειά τους μαρτυρείται μέχρι και τον 4ο αιώνα μ.Χ.

Από τις σκόρπες πληροφορίες στις αρχαίες πηγές είναι γνωστό ότι το Ιθαίον Αντρο από τα μινωικά ακόμη χρόνια αποτέλεσε εξέχον κέντρο λατρείας προς τη μην βέβαια του Δία. Αυτή η λατρεία, ό-

8

8. Ελεύθερα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Συλλογή Αγγείων 634), φωτ. Σ.Ν. Στουρνάρας

9. Ο ψυχοπομπός Ερμής οδηγεί μια γυναίκα στον Αχέροντα ποταμό. Ανάγλυφο από μαρμαρίνη λήκυθο (430-420 π.Χ.)

πως και άλλες ανάλογες στην Κρήτη, γνώρισε άθνηση από την ελληνιστική εποχή και μετά, δηλαδή περίπου από το 330 π.Χ. μέχρι και το 350 μ.Χ., την τελευταία μαρτυρία που σώζεται για μύηση στα Μυστήρια του Ιδαίου Αντρου. Οι ενδείξεις που υπάρχουν, όπως του Ευριπίδη, των κειμένων των χρυσών ελασμάτων και του Διοδώρου, συνηγορούν στο μυστηριακό της χαρακτήρα και μάλιστα με στοιχεία και αντιλήψεις παρόμοιου χαρακτήρα με τα βακχικά μυστήρια. Δυστυχώς τα δεδομένα δεν επαρκούν για ασφαλή συμπεράσματα, και δεν είναι καθόλου βέβαιο ποια από τα στοιχεία αυτά και τις αντιλήψεις των Μυστηρίων του Ιδαίου ήταν καθαρά βακχικές επιρροές, ή ποια βακχικά στοιχεία οφείλονταν στην επιρροή που άσκησαν τα Μυστήρια του Ιδαίου.

Πάντως, η συνεχής παρουσία των μυστηριακών αυτών τελετών πρέπει τελικά να οδήγησε και στην επιλογή της Ελευθέρας ως έδρας μιας από τις πρώτες επισκοπές του νησιού στην ευρύτερη περιοχή του Μυλοποτάμου. Η πρώτη βασιλική που ήρθε στο φως κατά τις ανασκαφές του καθηγητή κ. Πέτρου Θέμελη στην Ελευθέρα, όχι μόνο θεμε-

**Υπάρχουν μαρτυρίες, η μία σύγχρονη των
ελασμάτων και η άλλη προγενέστερη, οι
οποίες αναφέρονται σε μυστηριακές λατρείες**

λιώθηκε γύρω στο 430 μ.Χ. πάνω σε ιερό της ελληνιστικής εποχής, αφιερωμένο μάλλον στον Ερμή και την Αφροδίτη, αλλά, σύμφωνα με την ακέραια κτιτορική της επιγραφή στο δάπεδο του νάρθηκα, ήταν αφιερωμένη στον Αρχάγγελο Μιχαήλ, τον ψυχοπομπό και μεσολαβητή της χριστιανικής παράδοσης. Στη βακχική-«ορφική» λατρεία με ανάλογους ρόλους εμφανίζονται και ο Ερμής, ως ο κατ' εσχόνη συνοδός του νεκρού μύ-

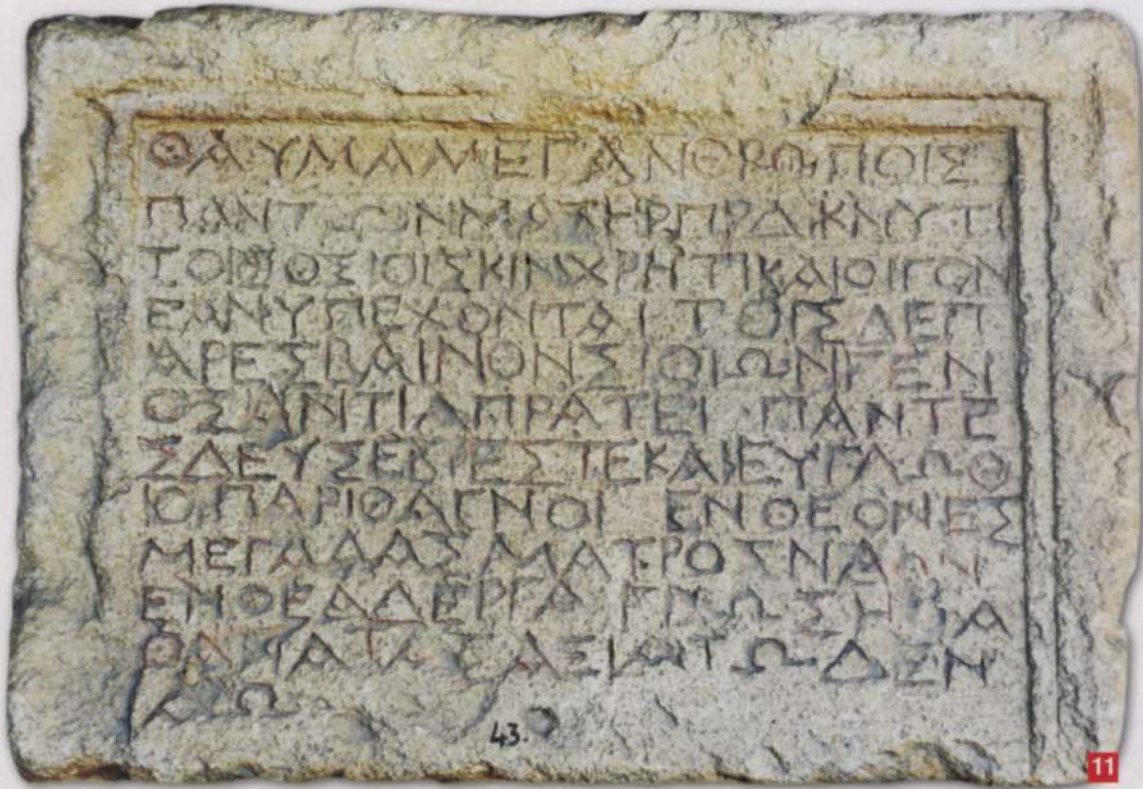
ση στον Άδη, αλλά, όπως προκύπτει από τα κείμενα των ελασμάτων από το Ιππώνιο της Ιταλίας και την Πέλινα των Τρικάλων, και ο Διόνυσος, ως ο μεσολαβητής μεταξύ του μύστη και του Πλούτωνα και της Περσεφόνης.

Το παράδειγμα της Κρήτης, πιο συγκεκριμένα της ευρύτερης περιοχής γύρω από το Ιδαίον Αντρο, αποκαλύπτει με τρόπο ανάγλυφο τις δυσκολίες που ανακύπτουν για την κατανόηση των ιδεών και

10. Ελευθέρα, Μουσείο Ηρακλείου (Χρυσά 639), φωτ. Γ. Πλουμίδης- Παπαδάκης

11. Άγιος Ιωάννης Φαιστού, Μουσείο Ηρακλείου (Επιγραφές 43): σώζεται το κόκκινο χρώμα με το οποίο έβαφαν τις κεραίες των γραμμάτων για να είναι ευανάγνωστο το κείμενο

των προσωπικών αντιλήψεων σε ζητήματα λατρείας, αφού βασίζονται κυρίως σε λογοτεχνικά κείμενα, επιγραφές και αρχαιολογικά κατάλοιπα, τα οποία παρουσιάζουν μια εικόνα αποσπασματική και τελείως περιστασιακή. Το απόσπασμα της τραγωδίας *Κρήτες* του Ευριπίδη, τα κείμενα των εννέα χρυσών ελασμάτων, το επίγραμμα της Φαιστού αποτελούν ψηφίδες ενός μωσαϊκού, του οποίου όμως αγνοούμε την ολοκληρωμένη παράσταση. Το μόνο βέβαιο είναι ότι, όπως ο ίδιος ο Διόνυσος με τα πολλά προσωπεία, έτσι και οι μύστες του, στην ευρύτερη περιοχή του Μυλοποτάμου της Κρήτης κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, πέθαιναν, άλλοι πεπεισμένοι ότι τους περιμένει *μακαριότητα* και *ευδαιμονία*, και άλλοι δυσπιστώντας και ενδιαφερόμενοι περισσότερο για την επίγεια ζωή παρά για τη

Τα κείμενα των ελασμάτων και το επίγραμμα της Φαιστού αποτελούν ψηφίδες μωσαϊκού του οποίου αγνοούμε την πλήρη παράσταση

μετά θάνατον, και σίγουρα όλοι θα μετείχαν και των δημοσίων θυσιών και τελετών της πόλης τους προς τιμήν του Ολυμπίου δωδεκαθέου.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Αναδημοσίευση από το: *Λατρείες στην Κρήτη: η περίπτωση των ορφικοδιονυσιακών ελασμάτων, Λατρείες στην «Περιφέρεια» του Αρχαίου Ελληνικού Κόσμου*, 14 Μαΐου 2002, επιστ. επιμ. Αφρ. Α. Αβαγιανού. Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2002, 147-171.

10

12. Στη Φαιστό τελούνταν μυστηριακές λατρείες του Δία

12